

БОРТНИК Н.П.

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри теорії та історії
держави і права
(Факультет морського права
Національного університету
кораблебудування імені адмірала
Макарова)

ДУБИНСЬКИЙ О.Ю.

доктор юридичних наук, професор,
проректор з науково-педагогічної
роботи, економічних,
юридичних та соціальних питань
(Національний університет
кораблебудування імені адмірала
Макарова)

УДК 347.171

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.6.70>

**ПРАВА ДІТЕЙ В УМОВАХ СЬОГОДЕННЯ В КОНТЕКСТІ
МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ**

У статті зроблена спроба проаналізувати існуючі підходи до розуміння прав дитини в умовах сьогодення та міжнародні стандарти, що існують у цій сфері. Підкреслено, що права дитини залежать багато в чому від її вікової категорії, а тому і в науковому, і законодавчому аспектах звертається увага на окремі особливості та потреби дитини пов'язані з цим аспектом. Акцентовано увагу на низці міжнародних документів, норми яких спрямовані на реалізацію принципів, що мають складати основу для діяльності державних органів, зокрема принципу забезпечення найкращих інтересів дитини. Саме така засада має стати ключовою у діяльності усіх без виключення державних органів і судів, коли йдеться про права та інтереси дитини. Констатовано, що нині прослідковується тенденція безумовного дотримання принципу забезпечення найкращих інтересів дитини, що забезпечується Європейським судом з прав людини (далі – ЄСПЛ), у справах за участю дітей, рішення якого мають прецедентний і обов'язковий характер для багатьох держав.

Зроблено висновок, що права дітей у будь-якій державі мають мати особливе значення та посідати вагоме місце в системі захисту прав і свобод людини загалом, адже саме діти складають основу її майбутнього. В нинішніх непростих умовах, в яких знаходиться наша держава, як ніколи до того постають гостро питання прав дитини, що зумовлено багатьма загрозами їх фактичної реалізації. Воєнна агресія російської федерації проти України, вчинена з особливим цинізмом і жорстокістю, забрала дитинство та життя у значної кількості дітей. Натомість, наша держава слідує принципам, які вироблені світовою спільнотою у сфері захисту прав дитини і тим самим підтверджує свій незмінний напрям просування до цивілізованого європейського простору.

Ключові слова: дитина, права дитини, міжнародно-правовий захист прав дитини, міжнародні організації захисту прав дітей, ЄСПЛ, принцип забезпечення найкращих інтересів дитини.

Bortnyk N.P., Dubynskyi O.Yu. Children's rights in the context of international standards

The article attempts to analyze existing approaches to understanding children's rights in today's conditions and international standards that exist in this area. It is emphasized that the rights of the child depend in many respects on its age category, and therefore, both in scientific and legislative aspects, attention is paid to certain features and needs of the child related to this aspect. Attention is focused on a number of international documents, the norms of which are aimed at implementing the principles that should form the basis for the activities of state bodies, in particular, the principle of ensuring the best interests of the child. It is this principle that should become key in the activities of all, including state bodies and courts, when it comes to the rights and interests of the child. It was established that there is currently a trend of unconditional compliance with the principle of ensuring the best interests of the child, which is ensured by the European Court of Human Rights (hereinafter referred to as the ECtHR), in cases involving children, whose decisions are precedential and binding for many states.

It was concluded that the rights of children in any state should be of special importance and occupy an important place in the system of protection of human rights and freedoms in general, because it is children who form the basis of its future. In the current difficult conditions in which our state is, the issues of children's rights are more acute than ever before, which is caused by many threats to their actual implementation. The military aggression of the Russian Federation against Ukraine, carried out with particular cynicism and cruelty, took the childhood and lives of a significant number of children. Instead, our state follows the principles developed by the world community in the field of protection of children's rights and thereby confirms its unchanging direction of advancement towards the civilized European space.

Key words: *child, child rights, international legal protection of children's rights, international organizations for the protection of children's rights, ECHR, the principle of ensuring the best interests of the child.*

Постановка проблеми. Міжнародно-правові документи, що присвячені охороні та захисту основоположних прав і свобод людини, гарантування їх реалізації становлять основу діяльності багатьох міжнародних організацій, що створені у цивілізованому світі. Тим самим світова спільнота визнає важливість дотримання прав і свобод людини, переважна частина яких належить людині від народження. Відтак, світова спільнота сформувала відповідну систему правової регламентації сфери прав людини, тим самим підкресливши, що людина є першоосновою, а реалізація та забезпечення її потреб стають найважливішою функцією держави та створених нею органів.

Найголовнішим аспектом забезпечення прав людини є дотримання і неухильне забезпечення прав дитини, що є найбільш уразливими з огляду на неспроможність повною мірою забезпечити захист своїх прав і законних інтересів, передусім, в силу своїх вікових особливостей. Натомість, виклики та загрози, які несе з собою сучасний світ не завжди можуть належним чином переноситись не лише дітьми, але й дорослими. Отож, міжнародно-правова основа захисту прав дитини має бути доволі динамічною та постійно удосконалюватись, а її засади стати підґрунтям національного законодавства держави, що й зумовлює потребу наукового пошуку у цій сфері.

Стан дослідження проблеми. Питання прав людини загалом, а також прав дитини, зокрема, є предметом активного дослідження з-поміж науковців різних галузей науки. Вказані питання розглядались у працях А. Берлача, М. Галянтич, В. Гордєєва, І. Жаровської, О. Кармази, О. Кізлової, Є. Мічуріна, А. Нестеренко, Н. Ортинської, І. Татулич, О. Тильчик, Р. Шишки, Н. Христинченко, І. Шопіної та ін.

Мета публікації полягає у дослідженні проблематики, пов'язаної з правами дітей в умовах сьогодення в контексті міжнародних стандартів.

Виклад основного матеріалу. В непростих умовах сьогодення, в яких перебуває наша держава, як ніколи до того постають гостро питання прав дитини, що зумовлено багатьма загрозами їх фактичної реалізації. Воєнна агресія російської федерації проти України, вчинена з особливим цинізмом і жорстокістю, забрала дитинство та життя у значної кількості дітей. Багато з них вимушені покинути власні домівки та звичний спосіб життя і стати, разом зі своїми батьками чи законними представниками, вимушеними переселенцями. І це у кращому випадку, у гіршому, опинитись на тимчасового захоплених територіях, де їхньому життю і здоров'ю загрожує постійна небезпека.

Варто наголосити, що упродовж багатьох десятиків років міжнародна спільнота опікувалась питаннями прав дітей, намагаючись виробити такий механізм, який дозволяв би зреалізувати їх на практиці.

Розвиток прав дитини має свої історичні корені, адже кожне суспільство, в міру своєї еволюції, приділяло увагу дитині. Суспільні процеси, що відбувались із розвитком цивілізації, змінювали становище дитини в суспільстві. Починаючи зі стародавніх часів, які характеризуються масовими вбивствами дітей та насиллям над ними, відбувались глобальні історичні зміни, що від природного інстинкту продовження роду поступово привели до турботи та піклування про майбутнє покоління. Рівень охорони життя дитини завжди був показником суспільних, соціально-економічних явищ і ступеня цивілізаційного розвитку історичної епохи [1, с. 44].

Основна відмінність між правами та свободами дитини, на думку вченої, виявляється у тому, що більшістю прав дитина користується з народження (право на життя, право на охорону здоров'я та ін.). Натомість використовувати законодавчо закріплені свободи дитина до певного віку не може: адже їх реалізація потребує певного рівня фізичного, інтелектуального, культурного розвитку.

Певна сфера автономії дитини, що законодавчо закріплена, не завжди визнається батьками, вчителями, вихователями. Крім того, межа між правом батьків виховувати дитину та свободами дитини на невтручання у особисте життя є дуже тонкою, тому складно це питання врегулювати на законодавчому рівні. Варто підкреслити і недоліки законодавства, оскільки на законодавчому рівні не встановлено відповідальності батьків чи інших осіб за порушення свобод дитини на невтручання у приватне життя, за замах на честь, гідність [1, с. 92–93].

Як підкреслює, О. Онишко, Декларація прав дитини 1959 р. [2] містить низку спеціальних принципів, які повинні дотримуватися держави-учасниці при врегулюванні прав дитини на національному рівні. Так, принцип 2 зазначає, що дитина повинна підлягати особливому захисту і що їй повинні бути надані можливість і засоби, які дозволять їй розвиватися фізично, розумово, морально, духовно і соціально в здоровому і нормальному середовищі, яке гарантує свободу та гідність, при цьому найкращі інтереси дитини завжди на першому плані. Принцип 8 стверджував, що дитина за будь-яких обставин має перш за все отримувати захист і допомогу, а Принцип 9 стверджував, що дитина має бути захищена від усіх форм нехтування, жорстокості чи жорстокого поводження. [3, с. 79].

Водночас, Т. Томляк, зауважує, що принцип забезпечення найкращих інтересів дитини передбачений низкою міжнародних договорів, які є частиною національного законодавства України. Проте, як свідчить практика, трактування вказаного принципу національними судовими та державними органами не завжди є правильним.

У справах за участю дітей дотримання принципу забезпечення найкращих інтересів дитини забезпечено Європейським судом з прав людини, рішення якого мають прецедентний характер для держав-учасниць.

Юрисдикція Європейського суду в усіх питаннях, що стосуються забезпечення найкращих інтересів дитини, є обов'язковою. Рішення Європейського суду розкривають підходи дотримання принципу забезпечення найкращих інтересів дитини, які є необхідними

у демократичному суспільстві. У цьому контексті дослідження практики Європейського суду у сфері найкращих інтересів дитини набуває особливої актуальності [4, с. 109].

Згідно з пунктами 1, 2 статті 3 Конвенції про права дитини в усіх діях щодо дітей, незалежно від того, чи здійснюються вони державними, приватними установами, що займаються питаннями соціального забезпечення, судами, адміністративними або законодавчими органами, першочергова увага приділяється якнайкращому забезпеченню інтересів дитини. Зокрема, має бути наданий такий захист і піклування, які необхідні для її благополуччя (враховуючи при цьому права й обов'язки її батьків, опікунів чи інших осіб, що відповідають за неї за законом), і для цього використовують усі відповідні законодавчі й адміністративні заходи [5].

Крім того, забезпечення найкращих інтересів дитини передбачено іншими статтями Конвенції про права дитини, а саме:

1) стаття 9 встановлює, що держави-учасниці забезпечують те, щоб дитина не розлучалася з батьками всупереч їхньому бажанню, за винятком випадків, коли компетентні органи згідно із судовим рішенням, визначають відповідно до застосовуваного закону і процедур, що таке розлучення необхідне в якнайкращих інтересах дитини [5];

2) статтею 18 передбачено, що батьки або у відповідних випадках законні опікуни несуть основну відповідальність за виховання і розвиток дитини. Найкращі інтереси дитини є предметом їх основного піклування [5];

3) стаття 20 передбачає, що дитина, яка тимчасово або постійно позбавлена сімейного оточення або яка в її власних якнайкращих інтересах не може залишатися в такому оточенні, має право на особливий захист і допомогу, що надаються державою [5];

4) згідно зі статтею 21, система усиновлення має забезпечувати, щоб найкращі інтереси дитини враховувалися в першочерговому порядку [5];

5) пункт с) статті 37 проголошує гуманне ставлення до кожної позбавленої волі дитини і повагу до гідності її особи з урахуванням потреб осіб її віку. Зокрема, кожна позбавлена волі дитина має бути відокремлена від дорослих, якщо тільки не вважається, що в найкращих інтересах дитини цього не слід робити, та мати право підтримувати зв'язок зі своєю сім'єю шляхом листування та побачень, за винятком особливих обставин (ст. 37) [4, с. 110].

Звертаючись до актуальних питань, що виникають при вирішенні спорів про визначення місця проживання дитини, яка є малолітньою, суддя Верховного Суду, Є. Синельников, називає Конвенцію про права дитини 1989 року великою хартією вольностей дітей, світовою конституцією прав дитини. При цьому, дослідник також звертає увагу на положення Конвенції, згідно з якими:

– «В усіх діях щодо дітей, незалежно від того, здійснюються вони державними чи приватними установами, що займаються питаннями соціального забезпечення, судами, адміністративними чи законодавчими органами, першочергова увага приділяється якнайкращому забезпеченню інтересів дитини (стаття 3).

– Держави-учасниці зобов'язуються забезпечити дитині такий захист і піклування, які необхідні для її благополуччя, беручи до уваги права й обов'язки її батьків, опікунів чи інших осіб, які відповідають за неї за законом, і з цією метою вживають всіх відповідних законодавчих і адміністративних заходів.

– Держави-учасниці докладають всіх можливих зусиль до того, щоб забезпечити визнання принципу загальної та однакової відповідальності обох батьків за виховання і розвиток дитини.

– Батьки або у відповідних випадках законні опікуни несуть основну відповідальність за виховання і розвиток дитини. Найкращі інтереси дитини є предметом їх основного піклування (стаття 18)» [6].

У контексті нашого дослідження варто підкреслити, що Україна розвиває законодавчу основу захисту прав дитини з урахуванням існуючих міжнародних стандартів та позитивного зарубіжного досвіду, зокрема європейського. Так, в нашій державі прийнято та діє низка законодавчих актів, що спрямовані на регулювання цієї сфери, а саме: Закони України «Про

охорону дитинства» від 26.04.2001 року № 2402-III [7], «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» від 24.01.1995 року № 20/95-ВР [8], «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 07.12.2017 року № 2229-VIII [9], «Про захист суспільної моралі» від 20.11.2003 року № 1296-IV [10] та багато інших.

Так, Закон «Про охорону дитинства» від 26.04.2001 року № 2402-III «визначає охорону дитинства в Україні як стратегічний загальнонаціональний пріоритет, що має важливе значення для забезпечення національної безпеки України, ефективності внутрішньої політики держави, і з метою забезпечення реалізації прав дитини на життя, охорону здоров'я, освіту, соціальний захист, всебічний розвиток та виховання в сімейному оточенні встановлює основні засади державної політики у цій сфері, що ґрунтуються на забезпеченні найкращих інтересів дитини» [7].

Водночас, вказаним Законом, забезпечення найкращих інтересів дитини визначено як «дії та рішення, що спрямовані на задоволення індивідуальних потреб дитини відповідно до її віку, статі, стану здоров'я, особливостей розвитку, життєвого досвіду, родинної, культурної та етнічної належності та враховують думку дитини, якщо вона досягла такого віку і рівня розвитку, що може її висловити» [7].

Висновки. Узагальнюючи вищенаведене доречно зазначити, що права дітей у будь-якій державі мають мати особливе значення та посідати вагоме місце в системі захисту прав і свобод людини загалом, адже саме діти складають основу її майбутнього. В нинішніх непростих умовах, в яких знаходиться наша держава, як ніколи до того постають гостро питання прав дитини, що зумовлено багатьма загрозами їх фактичної реалізації. Воснна агресія російської федерації проти України, вчинена з особливим цинізмом і жорстокістю, забрала дитинство та життя у значної кількості дітей. Багато з них вимушені були покинути власні домівки та звичний спосіб життя і стати, разом зі своїми батьками чи законними представниками, вимушеними переселенцями та біженцями. І це у кращому випадку, у гіршому, опинитись на тимчасового захоплених територіях, де їхньому життю і здоров'ю загрожує постійна небезпека. З огляду на це, державні органи України діють максимально чітко, разом з міжнародними організаціями прагнуть забезпечити захист прав дитини з урахуванням існуючих стандартів.

Список використаних джерел:

1. Опольська Н. М. Права дитини в Україні: монографія. 2-ге видання, перероблене та доповнене. Вінниця: ВНАУ, 2019. 289 с.
2. Декларація прав дитини від 26.11.1924 р., затверджена Асамблеєю Ліги Націй від 26.11.1924 р. Geneva Declaration of the Rights of the Child of 1924. URL: <https://avalon.law.yale.edu/imt/imtconst.asp>
3. Онишко О. Позитивні зобов'язання держав щодо захисту прав дитини. Теоретико-прикладні проблеми правового регулювання в Україні: матеріали VII Всеукраїнської наук.-практ. конф. (м. Львів, 08 грудня 2023 р.) / за заг. ред. І. В. Красницького. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2023. С. 79–85.
4. Томляк Т. Принцип забезпечення найкращих інтересів дитини у практиці Європейського суду з прав людини. *Публічне право*. 2022. № 1 (45). С. 109–119.
5. Конвенція про права дитини, прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 20 листопада 1989 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text.
6. Синельников Є. Актуальні питання, які виникають під час вирішення спорів про визначення місця проживання малолітньої дитини. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2022_prezent/2022_10_04_Synelnikov.pdf
7. Про охорону дитинства: Закон України від 26.04.2001 року № 2402-III. *Відомості Верховної Ради*. 2001. № 30. Ст. 142.
8. Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей: Закон України від 24.01.1995 року № 20/95-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1995. № 6. Ст. 35.

9. Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 07.12.2017 року № 2229-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 5. Ст. 35.

10. Про захист суспільної моралі: Закон України від 20.11.2003 року № 1296-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 14. Ст. 192.

